

בַּצְרוּן

נוסד עלידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

שנה כ"ז (כרך נ"ג) מכת-שכמ, תשכ"ו חוברת ג' (256)

יהדות במועד של תמורות

מאת ד"ר אפרים שמואלי

א. הרהורים על פתחון-הרעת

ימינו הם ימי תמורות מהירות הרבה יותר מבכל הדורות הקודמים, אפילו אין הללו, התמורות, עומדות מכריוות על עצמן, שאמנם באו לשנות את פני העולם שינוי מהפכני. דורנו גם רגיש ביותר לחילופים ולשינויים רגישות חויה ורוח. רגישותו מגיעה לעתים לכדי בהלה: שמא נשלה את עצמנו בתוך התמורות והחליפות? מחמת חששות אלה ותגבר הביקוש של „הזיהות“ — של ציר הקבע ולוח השדרה — שבני האדם מבקשים לזהות את עצמם ולעמוד ברשות עצמם.

הרגישות לשינויים בהווה מעתיקה את עצמה בנקל לעבר, כלומר — להסתכלות בדמות העבר, וניתן לומר, שבני דורנו הם על פי רוב „היסטוריסטיים“ יותר מבני המאה הקודמת, שבה גדל והתפתח מדע ההיסטוריה המודרני. מימד הזמן וחליפותיו הוא מימד טבעי ביותר למחשבת בני דורנו. כיצד נעשה הדבר, מה הן סיבותיו, מה האבות ומה התוצאות, מהן מהלכו או תהליכו? אלה הן שאלותינו המובנות מאליהן, כאילו היו כלי תפיסה טבעיים לאדם בכל הדורות. במה תקדם היהדות, כלומר — המחשבה על היהדות, את פני זמננו זה, הרגיש לזמניות, הניתן לתמורות והפתוח לתמורות? בראיית היהדות כעולם מלא ורחב, בעל מרחבים בתוך מרחבים, עולם זה עומד על מערכות תרבויות הבאות בזו אחר זו, שאף על פי שהן נבדלות זו מזו וכל אחת ואחת היא רשות לעצמה, לעיני כל הבודקה בעיון, יש בהן רציפות של אחידות.

להלן יבואו כמה הרהורים על הקבע והחלוף, על „העיקרים“, „המהות“ והרציפות שביהדות ועל השינויים והתמורות ועל הצורך לפתח את שערי הלבבות לקראתם. הרהורים אלה יותר משהם תשובה לבעייה, הם באים לעורר את התשוקה לעסוק בה כראוי.

ב. היש עיקרים ליהדות?

תורת ישראל היא מן הדברים שאין להם שיעור. היא לא ניתנה חתוכה וברורה. הרבה פנים לה וכתוביה יוצא ים לכמה וכמה טעמים. אם נכלול במושג יהדות את תורות ישראל וגם את דרכו של עם ישראל בתולדות ואת היחסים שבינו לבין תורתו או תורתיו, בוודאי ניתן לומר, שהשאלה לטיבה של היהדות, לייחודה ולמהותה, אינה מסוג השאלות שיש להן פתרון ברור אלא כל כולה השתאות ופליאה. והלא דברים קל-והומר: ומה התלמוד, מערכת תרבות יהודית אחת בלבד, שהוא ים שאין לו סוף, שאר מערכות התרבות היהודית: המקרא, הפילוסופיה היהודית שבימי הביניים, הקבלה, הרבנות וספרותה המסועפת, החסידות ושיטת התרבות היהודית מודרנית לגווניה, כשהן מתווספות על התלמוד ומערכת תרבותו, לא כל שכן שהן עושות את היהדות עולם מלא ורחב, שאינו בהגדרה ובהגבלה. בוודאי לא „על רגל אחת“, על דרך „העיקר“ ו„המהות“. עכשיו צא והוסף על שבע מערכות תרבות אלה את זמני המעבר ויצירות המעבר שביניהן, ועולם זה יתרחב עוד יותר.

אמנם מזמן לזמן, ביותר מימי הרמב"ם ואילך, ביקשו חכמי ישראל להעמיד את היהדות על מהותה, על „עיקרים“ או על „יסודות“ או על מה שאנו מכנים היום „ערכי יסוד“, שכל הכופר בהם מוציא את עצמו מכלל היהדות, ולא עלה בידם להגיע לכלל דעה ברורה ומוסמכת אחת. יש שהטו את העיקר לצד מושכלות שבעיון — אמיתות יסוד בדת ישראל, שהכרתן מצווה על כל מאמין, כגון מה שעשה הרמב"ם. יש שהיטו אותם לצד קיום המצוות, כגון שמשזה מנדלסון הורה, בעקבות שפינוזה, כנראה, שהתורה אינה מצווה על אמונה אלא על קיום המצוות בלבד. הללו הדגישו את דעת חז"ל, שעוברי עבירות מסוימות אין להם חלק לעולם הבא. יש שהעמידו את מהותה של היהדות על האמונה במציאות השם בלבד: אדם הראשון לא חטא אלא לאחר ש„כפר בעיקר“, וכל המקיים מצווה אחת באמונה שלימה זוכה לקבל פני השכינה. יש שהדגישו כמה אמונות מסוימות אחרות, כגון האמונה בביאת המשיח. כמה חכמי ישראל, ובראשם דון יצחק אברבנאל הורה, שאין ביהדות עיקר וטפל, ואין הבדל בין הכתוב: „בני חם — כוש ומצרים“ לבין הכתוב: „אנכי ה' אלהיך“ וגו'. בתורה האלוהית הכל הוא יסוד ועיקר, ובירור עיקרי היהדות היתה בעיניו פרי „התערבות בגויים, בעון ספריהם וידיעת חכמותיהם“. דומני, שאלה הן חמש דעות-יסוד על העיקרים.)

בין דעות עיוניות, בין מצוות, בין אמונה ובין אמונות מסוימות ובין

(1) על בעיית העיקרים ביהדות הרחבתי את הדיבור בספרי „בין אמונה לכפירה“, מסדה, תשכ"ב ובייחוד בספרי „דון יצחק אברבנאל וגירוש ספרד“, מוסד ביאליק תשכ"ג, עמ' 116 ואילך.

שדברי תורתה של היהדות, שבה נתגלה הרצון האלוהי, כולם במעלה אחת ואין בהם עיקר וטפל, חזרה וניעורה השאלה בדבר „מהותה של היהדות“ בכל הדורות, שהופקעו מתמימות האמונה, מן הפשיטות והדביקות, שאין עליהן עוררין ואין מהרהרים אחריהן. על פי רוב גרמו השפעות מן החוץ, כדברי אברבנאל. אבל הן גרמו רק את העיון בעיקרים, אבל לא הולידו אותו. היה לעיון זה גם צורך־בית — לבדק הבית. אין ספק, שבדורותינו זהו בעייה מרכזית, בעיית „זיהונו של היהודי“, כלשון הפסיכולוגיה שבימינו. בעיית קבע היות וצורתיו, ייחודו מכוח הערכים שהוא מקבל על עצמו וגידולו ברשות עצמו. לשון „זיהות“ זו נעשתה רווחת בקרב המוני בני עמנו, בעיקר בתפוצות הדוברות אנגלית. השאלה פרצה ברוב כוח בכל תקופת שבה רבתה התהייה לנתיבות לשעבר ולעתיד לבוא. כל עצמה פרי התהייה העיונית־האינטלקטואלית. מטבעה, מכיון שאין להגיע בשאלה זו לתשובה פסקנית, אין היא ממעטת חילוקי דעות ופירודי לבבות. ואין תימה: עומדים להציב גבול ולגדור מה שאינו גדור על פי טבעו: עד היכן מותר לילך, מהם הם תחומי היהדות והיכן הם נעקרים, מה ייחודה מתרבויות שאר כל הדתות והעמים, ומה בה נישא ומרום, תפארת לאדם ותפארת לישראל? הדברים יגעים. ככל דברי עיון הם נתונים לתמורה לפי מערכי לבו של המעיין וצרכי שעתו ומקומו. ויפה הדגישו שלמה זלמן שכטר ואחרים, שבכל העיון בעיקרים ובברירתן של דעות ואמונות מסוימות כעיקרי יסוד, שכל הכופר בהם מוציא את עצמו מכלל היהדות, ניכר צד הפולמוס לפי צרכי השעה. גם העיקרים, שעליהם העמיד הרמב"ם את היהדות, היו הוראת השעה, כגון שראה שמגשימים את מושג ה', עמד וקבע את העיקר שאין לו גוף ולא ישיגוהו משיגי הגוף. ראה, שהמוסלמים מנשאים ומרוממים את נביאם קבע את העיקר, שנבואת משה רבנו, עליו השלום, היתה אמיתית ושהוא היה אב לנביאים, לקודמים לפניו ולבאים אחריו. בימינו — אמר שכטר, כנראה בבת שחוק מר — אולי כדאי לקבוע כעיקר האמונה הישראלית, „שחייבים אנו לראות את עצמנו כרשעים. אף על פי שיש בדעה זו יסוד מדכא עלולה היתה — אילו נחרתה על לבנו — להועיל לנו להנמיך קצת את יהירותנו ולצמצם את החנופה ההדדית בינינו, שהן המונעות כל ההתקדמות של ממש במחננו“.

ג. הבעיה: „כמסמרות נטועים“

אמרנו: הדברים יגעים, אבל באמת אינם יגעים יותר מכל שאר יגיעות הרוח בתחומים אחרים. אפשר שכלל כל היהדות מופלא ממנו, אף על פי כן מותר לנו, ואולי גם מוטלת החובה עלינו, להידרש למופלא זה ולבררו עד היכן שיד שכלנו מגעת. רב סעדיה גאון היה אמנם הראשון שניסח חובה זו כמצות התורה: „דע את אלוהי אביך ועבדה“, אבל החובה כאילו טבועה באמונה מתחילת ברייתה של זו, על שום הטעות, הספק והכפירה הכרוכים

(2) ש. ז. שכטר, על עיקרי היהדות, בספרו Studies in Judaism JPS, Philadelphia מובא בתרגום העברי של הר"ר י. לייבוויץ, בחובי עיקרי היהדות, בעריכת יוסף בנטואיק, הוצאת ציציק, ת"א, עמ' 18.

באמונה בהכרח. אף על פי שהאמונה מובנת ביותר לדבקים בה, והאמונה היא למעלה מן הידיעה המחקרית ומן הדברים הטבעיים⁽³⁾, אפשר להם, לידיעה המחקרית ולדברים הטבעיים, שיסיעו למאמינים להבין במה הם מאמינים, מה הוא טיב אמונתם ומה הם דרכיה וגבולותיה. מכיון שהדת חסרה לפי טבע ברייתה ודאות שכלית גמורה, שאין עליה עוררין, היא סמוכה למינות, ובהכרח היא מבצרת את עצמה בצרונות רציונליים ואיר-רציונליים מכל המינים, ולא נאריך כאן בפרשה זו. כללנו בדיוננו עד כאן כמה וכמה ענינים הנבדלים זה מזה לפי עצמם: עיקרי אמונה, ערכי יסוד של תרבות, מהותה של היהדות, אפשרות של הגדרה שכלית, טיבה של דעת אלוהים וכדומה מן הדברים העומדים ברומו של עולם הרוח והם מכבשונו — משום שעל פי רוב נוהגים לכרוך אותם כרך אחד. אין ספק, שיש גם זיקת גומלין בין הידיעה על עיקרי האמונה הישראלית ובין הידיעה על מהות היהדות וכיוצא באלה מן הידיעות. פליאות אי אפשר לתרץ תירוץ גמור אחד, כאילו היו קושיות מדעיות מנוסחות יפה, יפה לתירוצים. אבל פליאות אפשר ליישב, ואפילו יישוב בדחוק, על ידי כך שמקרבים את הדברים לתבונה ולדרכיה, מנתחים את ההנחות, מצרפים מסיגים, כללו של דבר: על ידי כך שמבהירים מה שניתן להבהרה וגודרים מה שניתן ובמידה שניתן לגדור. באמת רק על ידי הבהרת כל מה שניתן לקרב מתבלט הרחוק כפליאה, והור גהפך לרו. חשובים איפוא כל המאמצים בישראל לתפוס את תורתו ולהגדיר את טיבה ומהותה של היהדות בכל הדרכים, שבהם ניתן לעמוד על טיבה ועל מהותה, ואמנם בכל הדורות ביקשו חכמי ישראל להביע ולנסח את טיבה של היהדות, אם בסמל, במראה ובחידה ואם במצוות ואם לברשי מושגים ואם על ידי שלילת אפשרות ההגדרה והדגשת האמונה התמימה.

מצאנו לעיל שהקובעים עיקרים ביהדות פניהם לפולמוס. לא כל שכן הבאים לקבוע כלל דיעה אחת על טיבה ומהותה של היהדות. מכיוון שלפנינו חזיון מסובך ביותר והללו באים לפשטו פשיטות מרובה, הם טועים ומטעים. דומני, שאפשר למנות את רוב הקובעים מהותה של היהדות, הגודרים והמגדירים, לפחות באחד מארבע טעויות אלה:

א. הם מייחדים יהדות ביחודי מהות אחד או שנים, כגון שמעמידים אותה על מונותיאזים, או על מוסר, על מציאות ה' או על יחידותו ומוצאים מהות זו בכל הדורות ובכל התרבויות. זוהי הטעות שטועים בפרט, היוצא כאילו ללמד על הכלל כולו ובאמת אינו מלמד עלי. משלים בספרות העברית: שיטת רנ"ק, שיטת אחד העם, שיטת יחזקאל קויפמן. הרעיון המשיחי על פי ד. בן-גוריון. חלק גדון דין הכל.

ב. הם מעלים מהותה ועיקריה של תקופה אחת על כל שאר התקופות

(3) כדברי ר' יוסף אלבו, בס' העיקרים, מאמר א', פרק כ"א. וכן אמרו רבים, אבל גם ביקשו "שיתברר אצלנו בפועל מה שידענו מנביאי האלוהים במדע" — ר' סעדיה גאון, הקדמה לאמונות ודעות, ולהלן: "וציחנו שגרצה לעיני בירחון עד שיצא לנו זה בעיון" וכי.

התרבויות, משלים: "היהדות הנבואית" של תנועת הריפורמה. באחרונה: "המחשבה התלמודית" של הרב ההוגה והחוקר מ. קדושין, הגורס, שכל מה שבא אחר כך, במידה שלא התחבר חיבור שלם לחז"ל היה ביהדות זמורת זר. אבל תרבותה של תקופה אחת אינה בהכרח מייצגת את עיקר תרבותה של תקופה אחרת. ההיסטוריה אי אפשר לה שתשובש או תיעקר על ידי תיאולוגיה. ג. כל האבות התולדות בישראל דבקים זה בזה בלא הבחנה ובלא הבדל. הכל מרועה אחד ניתן. יש שלשלת של קבלה בלא הפסק, ומשה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע, עד סוף כל הדורות שבהם יהיה תלמיד ותיק והוא עתיד לחדש חידוש כל שהוא. זו הדיעה המקובלת על ידי התמימים שבין שלומי אמוני ישראל.

ד. היפוכה של דיעה זו, חילופה וסותרה, אין מכנה משותף כל עיקר. אי אפשר להגדיר יהדות, כי אין לכנס יחד את הסתירות שבה, כגון בתקופת המקרא בין נביאי הבעל שגם הם ראו עצמם ישראלים כשרים, ונביאי ה', בין המושג של אל חנון ורחום לבין המושג של אל קנא ונוקם. זוהי דעת ברדיצ'בסקי, ובצורה פחות קיצונית דעת כל הגורסים "התפתחות יוצרת", שינויים בלא רציפות, תמורות מחדשות, העוקרות כל קבע. לא בלבד שאין לקבוע מסמרות, מכיון שמבתחילה אין כאן פרשיות שלמות אלא קרעים, שפרקים אתה אחוז בהם, אבל הם געלמים מיד תוך כדי אחיזתם. תורת ישראל נעשית מגילות מגילות לעצמן, או פחות מזה — קטעים וסירוגין.

קשה להינצל מטעויות אלה, כי הבעייה היא פארדוקסלית מעצם טבעה, כביטוי מסמרות נטועים, שעליו כבר תמהו חז"ל, שכן מה ענין מסמר, שהוא דבר קבוע מיכני, לנטיעה, שהיא דבר גידול אורגני. ההוראה הכללית לפתרון הבעייה שלפנינו מן הראוי שתתן את דעתה על פירוש חז"ל על הפסוק בקהלת (יב, יא) "דברי חכמים כדרבנות וכמשמרות נטועים". רש"י שם מסכם אותו כך: 'מה מסמר זה קבוע אף דבריהם קבועים, ומה נטיעה פרה ורבה, אף דבריהם פרים ורבים למצוא בהם טעם'. קבע, רציפות, אחידות בכל מערכת התרבות היהודית, מכאן ופרייה ורבייה, גידול וייחודה של כל מערכת, מכאן, זוהי הבעייה. הפתרון אינו קל כל עיקר, כאמור לעיל, והוא נראה כולו כמסתורין שאין בפניו אלא תמיהה והשתאות בלבד. עולמה של היהדות הוא עולם גדול ורחב משום שהוא בן כמה מרחבי היכולות, ומקום בו לכל בני הדעות והאמונות שבתורות ישראל למועדיהן, ובלבד שיראו את עצמם כחוליה בשלשלת היצירה של הדורות, כקול במקלה, המכיר ויודע שיש קולות מרובים מלבדו. פתחון הלב והבינה לעתים, עת עת ואופניה ביצירה היהודית, נאים למועד המתחדש עלינו עכשיו.

ד. תקופת מעבר וריבוי הפנים

דומני, שלא דבר פשיטא, ריק או מקובל על דעת הרבים מאליה הוא דבר האומרים על תקופתנו, שהיא תקופת מעבר מובהקת הרבה יותר מתקופות אחרות. היא באמת "מועד" התמורות בחיי היהודים ואומות העולם בדרך

האחרון זרובן עדיין לא נסתיימה פעולתן. חורבן מרכזי היהודים באירופה, עלייתם של יהודי המערב, ובעיקר של יהודי ארצות הברית, ותקומת ישראל בארצו שינו את פני העם היהודי. נצטרפו לכך השינויים שחלו בדורות הסמוכים לדורנו לפניו, — ב"דור הארוך" כולו. הזיהות היום נבחנת בכוחה לעמוד בשינויים, להסתגל להם ולהשתמש בהם, ואף על פי כן — לעמוד ברשות עצמה, הן כחטיבה קיבוצית והן כתודעה אישית. לתקופת מעבר זו נאה זיהות של ריבוי פנים ולא של אחדות, זיהות הפתוחה לאפשרויות שבשינוי ובגידול והמתחשבת בהן, "פתילים" יותר מ"חותמת" וממטה של כפייה וגזירה נורמאטיבית. אמנם כשם שיש חולי נפש שאינם יכולים לעמוד בזיהות פרטים פתוחה וגמישה, ברוב ספיקות והרהורים והם רוצים הכרעה לכאן או לכאן, ובלבד שתהיה להם אחיזה ב"ממש" מוצק, חתוך וברור, כן יש יהדות של חולי כנסייה דתית או של לאומיות צרופה לא-דתית או אנטי-דתית, חולי קנאות דתית לפי נוסח מסורת ההלכה או קנאי מדינה. רבים נוה להם הביטחון של המצוקה יותר מן המצוקה שבחוסר הביטחון. וצרות העין והמחש של הפסקנות העקרה יפה בעיניהם ממרחביה של הספקנות הפוריה. חולאים אלה בודאי שאינם ערובה לשלום-בית לא בישראל ולא בתפוצות. גם אינם סגולה למתח תנובה של כוחות יצירה בלא גוירות מסוכנות. תקופת מעבר, או תחילתו של מועד חדש, אינה מרבה נחת רוח, כי הפתיחות אינה פוטרת אדם מלנקוט עצמה ולהכריע בהערכה ובעשייה לדעתו ולרצונו. עניינה פתחון הלב והנפש לראות ולתפוס את ריבוי הזיהויים, להודות באומץ הלב גם כאפשרויות של זיהויים אחרים, ולא לסגור אותם סיגרון של קנאות. אין גזרים על המחיר שיהיה בדיוק גמור כדמות ההווה או העבר.

ה. בקרב יהודי אמריקה

היום הדת היא בשביל רוב בני ישראל שבתפוצות הצורה הלגיטימית המקובלת לביטוי ייחודו הלאומי. אבל שוב אין דת זו מצומצמת כדי תחום צר של כנסיית מאמינים בלבד אלא היא מבקשת להתפשט על פני כל תחומיה של ההווייה היהודית העממית, כבתקופה שלפני האמנציפציה. בשורשה מחלחלת הכרה חרידה ועמומה, אם ברב ואם במעט, שלמרות כל ההישגים לא בטל מעמד היהודים כמיעוט, וכל זמן שיש מיעוט זרוב, עדיין "גלות" כאן, ועל כל פנים עדיין עומד כאן ריחה של הגלות.

אולם צא ולמד, שלעומת מגמה בולטת זו אתה מוצא בארצות הברית ובארצות המערב האחרות גם מגמה אחרת: הדת אינה רק צורה להעלמת ייחודו זה, לטישטושו, ואפילו לביטולו הגמור במידת האפשר. על ידי "השייכות" הדתית אפשר לצאת ידי חובת הויקה לבית ישראל ולמדינת ישראל, כלומר — גם לבטל את הויקה לחיי האומה ולעתידה. שתי מגמות אלה מתרוממות בבית ישראל בדורותינו כל הימים. תפקידה של המחשבה הציונית הוא להעלות התרופצות זו לתודעה המבארת והמבהירה שיהיה בה הכוח לעמוד ולהתנגד לנסיגנות התפשרות וכניעה לא-מכובדים ולא-כנים.

מביאים ראייה מאלכסנדריה של מצרים. אבל זוהי באמת ראייה לסתור. ממה נפשך? אם קהילת ישראל שבאלכסנדריה נשמדה על ידי טמיצה במשך כמה דורות, מה עתיד צפוי לבית ישראל בתפוצות שבימינו, ואם לא נשמדה אלא בידי צוררים, מה הועילה הסתגלותם כדי טמיצה לתרבות הנכרית? אמנם קשה היום לחזק את החינוך והתרבות ברוח ישראל בקרב יהודי אמריקה. בתקופתנו הולכת ומתפשטת רשות הנייטראליות בהערכות מחמת התפשטות המדע והטכנולוגיה, התובעים כלליות בלא זיקה מיוחדת לערכים. בני הנוער היהודי מתכוננים להיכנס למקצועות מדעיים-טכניים ובקריית האוניברסיטה הם מתכשרים להיפטר מ"דעות קדומות" של קיבוצים לאומיים. אבל מצד אחר ברור היום, שדווקא תחום העיסוק המדעי והטכנולוגי כפוף ביותר למרותה של המדינה הלאומית. מה שהיה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה רשות היחיד, רשות התבונה הבודקת והבוחנית והניסוי במעבדה של אנשי מדע יחידים, נעשה בימינו רשות הרבים, והמדינה מעסיקה את אנשי המדע, היא גומלת ומפתה, משדלת ומנצלת ומכוונת את המחקר, מזרזת וגם מעכבת בשעת הצורך. בימינו הדת ולא המדע היא רשות היחיד, — חילופו של מה שהיה עוד בעולם המערבי לפני זמן קצר, והנה המדינה היא בת התרבות הלאומית ובא-כוחה, ההזדהות עם המדינה, עם תביעותיה והערכותיה, אינה נוחה לבני מיעוט, כמוה כמעט כהזדהות עם הדת השלטת ומצוותיה. ארצות הברית היא מדינה נוצרית, אף כי בצורה ליברלית מוקלטת. המדינה בימינו כאילו מקנה אזרחות על ידי החינוך, בלשונה ובתרבותה ובלאומיותה. כלומר — אזרח מוגדר על פי תרבותו הלאומית השייכות למדינה אינה זכות-מלידה טבעית ומובנת מאליה. היא כאילו נקנית מכוח קנייני התרבות הלאומית של המדינה, מכאן הקושי הגדול לאידיאולוגיה ועבודה ציונית כשהללו רוצות להתגדר בתחום התרבות בלבד. דווקא תחום זה, ועל כל פנים גם הוא, ולא רק הנאמנות הפוליטית מגדיר את השייכות למדינה ואת הנאמנות לה. התעניינות בתרבות אחרת יכולה להיות רק דתית או מוסרית, אנרשית-כללית, בשום סימני ייחוד לאומי. על כן יש תובעים שהתרבות המיוחדת את יהודי אמריקה מן הראוי שתהיה אמריקנית בלבד, בתוספת טעם וגוון של אמונה דתית יהודית, ומבטיחים: אם עדיין קיימים הבדלים אחרים, והם ניכרים במפורש בהתנהגות עתידים הם לעבור מן העולם.

הבאים לחזק את זיקת היהודי לתרבותו המיוחדת חשודים בעיניהם של בעלי הנייטראליות בהערכות, בעיני כל אלה המתיימרים לעמוד ברשות כללית ובאמת אינם אלא נתונים למרותה של תרבות המדינה הלאומית. כמה מגמות מתרוצצות איפוא בקרב יהודי אמריקה: מגמת ההתבוללות בכמה ברושים חילוניים ופסוידו-דתיים, מגמה לאומית חילונית ומגמה לאומית-דתית. מגמות אלה אינן נפרדות זו מזו הפרד גמור אלא סבוכות הן זו בזו בצירופים וסיבוכים שונים. אין ספק גדול שאם הכיוון השולט עכשיו בדימור גראפיה, בנישואי התערובת, בחינוך וכו' ימשך בלא מעצור, עתידים הקיבוצים היהודים בתפוצות להתדלדל מאד, וברבות הימים אפילו להיעלם לגמרי, חלילה.

לפי „אשלכה“ סטאטיסטית של הנתונים הקיימים רבה הסכנה. אבל אין צורך להיכנע לפאטאליזם סטאטיסטי ולקבל את הגזירה, יש התעוררויות רצון המשנות את מהלך ההיסטוריה. מהלך זה עצמו אינו קו אחד, לא של עלייה ולא של ירידה. התעוררות רצון קיבוצי לחזק מדעת את סגולות-היקר של חייו להעשיר את כוונת היותו ומעשיו על פי מסורת ערכים נעלים, עתידה לגרום למיפנה.